

GYVENIMĄ DOVANOJUSIOS ŠIRDYS...

Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių
įteikimo ceremonija

Vilnius, Lietuvos Respublikos Prezidento rūmai
2008 metų rugsėjo 19 diena

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

**DEKRETAS
DĖL APDOVANOJIMO
ŽŪVANČIŲJŲ GELBĖJIMO KRYŽIUMI**

2008 m. rugsėjo 15 d. Nr. 1K-1501
Vilnius

I straipsnis.

Minint Rugsėjo 23-iają – Lietuvos žydų genocido dieną Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi apdovanojami asmenys, kurie, nepaisydami mirtino pavojaus sau ir šeimai, Antrojo pasaulinio karo metais gelbėjo žydų tautybės žmones nuo nacių genocido:

Elena ASANAVIČIENĖ (Kaunas);
Liudvika BAZIENĖ (po mirties);
Antanas BAZYS (po mirties);
Elena ČEPANONIENĖ (Elektrėnų sav.);
Gabrinė DAUGEVIČIENĖ (po mirties);
Rozalija DAUGEVIČIENĖ (po mirties);
Zosė DAUGEVIČIENĖ (po mirties);
Jonas DAUGEVIČIUS (po mirties);
Pranas DAUGEVIČIUS (po mirties);
Vladas DAUGEVIČIUS (po mirties);
Kazimieras DIMŠA (po mirties);
Julija DIMŠIENĖ (po mirties);
Antanas GOBIS (po mirties);
Pranciška GRANSKYTĖ (po mirties);
Povilas JAKAS (po mirties);
Karolis JARMALA (po mirties);
Marija JURKIENĖ (po mirties);
Danielius JURKUS (po mirties);
Juozapas JURKŠAITIS (po mirties);
Stanislava KARALEVIČIENĖ (po mirties);
Leonardas Genrikas KARALEVIČIUS (Trakų r.);
Mikalina KAZAKAUSKIENĖ (Vilnius);
Aleksandras KUPSTAS (po mirties);
Veronika LUČIŪNAITĖ (Vilnius);
Antanas LUČIŪNAS (po mirties);
Cezaris LUČIŪNAS (po mirties);

Jonas LUČIŪNAS (po mirties);
Mikalina LUKAŠEVIČIENĖ (po mirties);
Antanas LUKAŠEVIČIUS (po mirties);
Jonas LUKAŠEVIČIUS (po mirties);
Stasys LUKAŠEVIČIUS (po mirties);
Elena MARTINKĖNIENĖ (Vilnius);
Konstantin MATIUKEVIČ (po mirties);
Antanina PALČIAUSKIENĖ (Vilnius);
Antanina PAULAVIČIENĖ (po mirties);
Jonas PAULAVIČIUS (po mirties);
Danutė PAULAVIČIŪTĖ (po mirties);
Jonas RADLINSKAS (po mirties);
Felicija RADLINSKIENĖ (po mirties);
Aleksandras RADZVILAVIČIUS (po mirties);
Bronislovas RADZVILAVIČIUS (po mirties);
Janina RUOŠKIENĖ (Klaipėda);
Antanas SASNAUSKAS (po mirties);
Marė SASNAUSKIENĖ (Lazdijų r.);
Juzė SEMAŠKIENĖ (po mirties);
Vladislava SURVILAITĖ (po mirties);
Elena SURVILIENĖ (po mirties);
Aleksas ŠIUPŠINSKAS (po mirties);
Izabelė ŠIUPŠINSKIENĖ (po mirties);
Sidija Liuba ŠVARC (po mirties);
Juozapas TALAČKA (po mirties);
Simonas TALAČKA (po mirties);
Ona TALAČKIENĖ (po mirties);
Marcelė TAMAŠAUSKIENĖ (Širvintų r.);
Kazys ŽUKAUSKAS (po mirties).

2 straipsnis.

Šis dekretas įsigalioja nuo jo pasirašymo dienos.

REPUBLIKOS PREZIDENTAS

VALDAS ADAMKUS

*K*ickvieną rugsėjį, minint Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dieną, pagerbiame per Antrąjį pasaulinį karą nužudytų Lietuvos piliečių žydų atminimą.

Tomis dienomis prisimename ir žydų gelbėtojus, Teisuolius, kurie ištiesė pagalbos ranką savo kaimynams bendrapiliečiams žydams, gelbėdami juos nuo nacių genocido, vykdomo Lietuvoje.

Metams keičiant metus, vis mažėja tų kraupių dienų liudininkų, tačiau mirčiai pasmerktųjų žmonių patirtos kančios, pasipriešinimas nužmoginimui, kaip ir Teisuolių kilnūs darbai, mus jaudina ir dabar.

Labai džiugu, kad šiais metais *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi* apdovanojama 102 metų sulaukusi Marė Sasnauskienė iš Dzūkijos Rudaminos, per karą išgelbėjusi nuo tikros pražūties Rudaminos rabino sūnų Gedalijų Koheną.

Šiais laikais informacija apie žydų gelbėjimą vokiečių okupacijos metais Lietuvoje labai sunkiai atnaujinama ir papildoma dėl visiems suprantamų priežasčių: praėjus daugiau kaip 60 metų po karo sudėtinga rasti žmonių, kurie galėtų ir sutiktų pasidalyti skaudžia patirtimi. Nepaisant to, šis darbas Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje tęsiamas, sukaupti duomenys perduodami Pasaulio Tautų Teisuolių pripažinimo komisijai *Jad Vašem* Jeruzalėje, žydų gelbėtojų kandidatūros pristatomos apdovanojimui *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*.

Šių metų ceremonija unikali tuo, kad pirmą kartą apdovanojama net aštuoniolika vienos šeimos gelbėtojų. Savo namų duris nuožmiai persekiojamiems žmonėms atvėrė Lazdijų rajono valstiečiai, išgelbėję Veisiejų vaistininką Saulių Kuklianskį ir tris jo vaikus – Mošę, Aną ir Samuelį.

Kuklianskių šeimos gelbėjimosi istorija, kurią savo prisiminimuose, 2007 metais perduotuose Valstybiniam Vilniaus Gaono žydų muziejui, išsamiai aprašė Izraelyje gyvenantis Mošė Kuklianskis, atskleidžia Katastrofos Lietuvoje mastą ir sudėtingumą. Tik dėka ypatingo Sauliaus Kuklianskio ir jo vaikų – vyriausiojo sūnaus Mošės, dukters Anos ir jauniausiojo Samuelio nusiteikimo, ryžto, sumanumo ir ištvėmės bei jų gelbėtojų atjautos, supratimo, geranoriškumo ir padorumo – Veisiejų vaistininkui Sauliui Kuklianskiui ir trimis jo vaikams pavyko išgyventi. Dėja, tragiško daugumos Lietuvos žydų likimo neišvengė Sauliaus Kuklianskio žmona, trijų vaikų motina Zinaida Kuklianskienė ir kiti šios šeimos nariai.

Kiekvieno Holokausta Lietuvoje pergyvenusio žmogaus istorija yra unikali, kaip ir unikalūs tie žmonės, žydų gelbėtojai, kurie pasipriešino tų laikų nežmoniškoms įstatymams ir ypač sudėtingomis sąlygomis – iš laikraščių puslapių sklindant nuožmiai antisemitinei agitacijai, vykstant masiniams ir sistemingiems žydų šaudymams, kuriuose dalyvavo, kaip rodo dokumentai, nemažai vietinių talkininkų, gelbėjo pasmerktuosius mirčiai. Žmonės, gelbėjusieji žydus, rizikavo ne tik savo, bet ir savo artimųjų gyvybe bei gerove. Kaip tik todėl savo šalyje, Lietuvoje, žydų gelbėtojai apdovanojami *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*, o memorialinis institutas Katastrofos kankiniams ir didvyriams atminti *Jad Vašem*, Jeruzalėje apdovanoja žydų gelbėtojus Teisuolio medaliais, kuriuose išgraviruoti žodžiai: *Išgelbėjęs vieną gyvybę, išgelbėja visą pasaulį.*

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iki šios dienos *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi* apdovanoti 935 Lietuvos žmonės, kurie nepabūgo jiems grėsusio pavojaus ir išgelbėjo ne vieno savo kaimyno, draugo, pažįstamo ar nepažįstamo gyvybę.

Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus siūlymu, Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus 2008 m. rugsėjo 15 d. dekretu Nr. 1K–1501 *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi* apdovanojo 55 asmenis, iš kurių 10 sulaukė šių dienų, o kiti, deja, apdovanojami jau po mirties

Remdamiesi autentiškais išsigelbėjusių žmonių liudijimais, pristatome asmenis, kurių kilnus poelgis įvertintas Lietuvos valstybės apdovanojimu – *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi.*

KAROLIS JARMALA

Veisiejų vaistinininko Sauliaus Kuklianskio ir jo žmonos gydytojos Zinaidos Kuklianskienės šeimoje augo 3 vaikai: Mošė, Ana ir Samuelis. Kai vyriausiasis sūnus Mošė baigė pradžios mokyklą Veisiejuose, vaistinininko Kuklianskio šeima persikėlė gyventi į Panevėžį, o po 3 metų – į Alytų. Karo išvakarėse, birželio 21-ąją, Mošči Kuklianskiui buvo įteiktas Alytaus gimnazijos baigimo brandos atestatas. Jau kitą dieną, bandydama išvengti bombardavimo, Kuklianskių šeima pasitraukė iš Alytaus. Po ilgų klajonių, patyrę netikėtą ir baisią neapykantą žydams, kele tą pavojingų susidūrimų su priešiška nusiteikusia baltaraiščių, Kuklianskiai pasiekė gimtuosius Veisiejus.

1941-ųjų rugpjūčio 12-ąją, tikėdamasi gauti leidimą persikelti gyventi iš Alytaus į Veisiejus, kurio pareikalavo vietinė policija, Zinaida Kuklianskienė, nežinodama, kad aplinkui jau prasidėjo žydų suėmimai ir žudynės, išvyko į Alytų ir pakliuvo į išgėrusių budelių rankas, kurie tomis dienomis gaudė ir žudė savo aukas. Zinaida Kuklianskienė iš Alytaus nebegrįžo, manoma, kad ji buvo nužudyta 1941 08 13 per pirmąsias masines žydų žudynes Vidzgirio miške prie pat Alytaus. Praėjus beveik mėnesiui po motinos žūties, Kuklianskiai ir visi kiti Veisiejų miestelio žydai sužinojo šurpią naujieną – gretimame Leipalingyje 1941 09 11 nužudyti visi iki vieno šio miestelio žydai ir ruošiamasi žydų žudynėms Veisiejuose. Buvo pranešta, kad rugsėjo 15-ąją visi Veisiejų miestelio žydai bus perkelti neva darbams ir gyvenimui barakuose į Katkiškę, šalia Lazdijų. Iš Mošės Kuklianskio prisiminimų:

<...> Pačiame sąmyšio – šoko – įkarštyje, panašiai kaip dažnai būna dramose, atėjo pas tėvą žemo ūgio, liesas žmogus, vardu Karolis Jarmala iš Aukštadvario kaimo, netoli Veisiejų, ir, vykdydamas savo tėvo paskutinę valią, pasiūlė mums prieglobstį savo ūkyje, kaip padėką už mano senelio suteiktą neapsakomą pagalbą Karolio Jarmalos tėvui praeityje.

<...> Nei mes nusimanėme, kas mūsų laukia Katkiškėje, nei mes buvome pažįstami su Jarmala, net jo vardo tėvas nebuvo girdėjęs, nei mes žinojome, kaip saugiau išeiti iš miestelio. <...> Bet spręsti reikėjo neatidėliojant, nes žydų perkėlimo pradžia buvo numatyta rytojau rytui. Mūsų pasitarimas užsitęsė iki vidurnakčio, kol galiausiai, tėvo primygtinai, dramatiškų kalbų ir veiksnių paveikti, nutarėme eiti pas Jarmalą. <...>

Nuo tos dienos Kuklianskių šeima, vedina tėvo – Sauliaus Kuklianskio ir vyresniojo sūnaus Mošės, pradėjo ilgą, apie 34 mėnesius kovos dėl išgyvenimo užtrukusį kelią, kuriam pradžią davė netikėtas Karolio Jarmalos pasirodymas ir pasiūlymas padėti. Visi Veisiejų, Kapčiamiesčio, Rudaminos ir Lazdijų žydai, 1941-ųjų rugsėjo 15 d. suvaryti į stovyklą Katkiškėje, tarp kurių buvo daug Kuklianskių giminių, buvo nužudyti 1941 metų lapkričio 3 dieną.

Karolis Jarmala pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu 2008 metais.

KAZYS ŽUKAUSKAS

Karloio Jarmalos paskatintas, Veisiejų vaistininkas Saulius Kuklianskis su trimis savo vaikais Moše, Ana ir Samueliu, iš gimtųjų Veisiejų pabėga visų miestelio žydų perkėlimo į Katkiškę – 1941-ųjų rugsėjo 15-os dienos išvakarėse – naktį iš 14 į 15-ą. Susiklosčius ypač grėsmingai ir sudėtingai situacijai Lietuvoje, Saulius Kuklianskis nusprendžia nebestumti Karolio Jarmalos ir jo šeimos į pavojų, o bandyti ieškoti prieglobsčio buvusios Lenkijos teritorijoje. Kuklianskiai patraukia pietų kryptimi, eina naktimis, šalutiniais keliais ir miškais. Iš Mošės Kuklianskio atsiminimų:

Vakare ar naktį, būdavo, barškinam į atokiau nuo kitų stovinio namo langą, prašydami paaiškinti kelią ar maisto. Žmonės reagojo visaip, kas su užuojauta, kas abejingai, o kas su verksmu, apgailestaudami dėl mūsų padėties. Atviros neapykantos ar atsisakymo teikti pagalbą nepatyrėme, tačiau prieglobsčio bent vienai dienai niekas nepasiūlė ir nieko nepatarė. Buvome priversti palikti Lietuvą.

Vieną naktį, po 5-6 parų bastymosi, priartėjome prie Nemuno, Lietuvos-Lenkijos sienos, bet buvo taip tamsu, kad nematėme ir nežinojome, kur eiti. Vos švintant paaiškėjo, kad mes visai arti sodybos, kurios šeimnininkai jau atsikėlę ir pluša kieme. Mes kreipėmės į juos. Tai buvo Burbuliavičių šeima iš Sventijansko kaimo. Jie mus pavaišino šiltu šviežu pienu su duona ir paaiškino, kaip geriau praeiti iki nesaugomo tilto per Nemuną, kuris yra gretimo, bet ilgo Bugiedos kaimo kitame gale. Nors jau buvo šviesu, tačiau ėjome, kaip jie patarė, takeliu, vingiuojančiu per laukus išilgai Nemuno iš vienos pusės, ir Bugiedos kaimo – iš kitos. Staiga mus bėgte pavijo jaunas vyras ir, sakydamas, kad jis perkels mus į kitą krantą, griebė atsargiai, bet stipriai, sesutę už rankos ir skubino mus eiti kuo greičiau. Su mūsų pagalba, ištraukęs iš po namo, stovinio arti Nemuno, valtį su irklu, nuleido ją į vandenį, susodino į ją mus visus, mikliai irkluodamas, perkėlė mus į kitą krantą, ir, pasakęs porą drąsinančių ir keliančių ūpą žodžių atsisveikinant, muskubėjo atgal į savo krantą. Vos spėjome paklausti jo vardo: atsistumdamas irklu nuo kranto, kukliai atsakė „Kaziukas“.

Tas angelas buvo Kazys Žukauskas iš Bugiedos kaimo. Jis matė mus einančius, pažino, kas mes, suprato, kad norim pereiti tiltą. Žinodamas, kad kaime yra žmonių, kurie gali mums pakenkti dar nepasiekus tilto, žinodamas, kad tiltas saugomas kareivių, ir numatydamas nelaimės tikimybę, nutarė, rizikuodamas savo gyvybe, gelbėti kitų gyvybę, greit perkeldamas mus į kitą upės krantą.

Kuomet 1943 metais Saulius Kuklianskis su savo vaikais Moše, Ana ir Samueliu pabėgo iš naikinamo Gardino geto ir, sugrįžę į Lietuvą, slapstėsi miškuose Baltosios Ančios apylinkėse, juos suradęs Kazys Žukauskas suteikė neužmirštamą moralinę

ir materialinę pagalbą. Kadangi Kuklianskių drabužiai tuomet jau buvo pavirtę skarmalais, Kazys pats pasiuvo iš naminio lininio audeklo Kuklianskių šeimos vyrams marškinius, o Anai Kuklianskytei suknelę ir tuo suteikė daug džiaugsmo miškų duobėse gyvenusiems žmonėms.

Kazys Žukauskas pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu 2008 metais.

KONSTANTIN MATIUKEVIČ

Saulius Kuklianskis su savo vaikais Moše, Ana ir Samueliu, Bugiedos kaimo gyventojų Kazio Žukausko padedami, vieną 1941-ųjų rugsėjo dieną laiveliu persikėlė per Nemuną ir atsidūrė Reicho, t.y. buvusios Lenkijos teritorijoje.

Šv. Jono vardu pavadintame kaime Sventojanske (tokiu pat vardu vadinasi kaimas ir esantis priešingoje Nemuno pusėje, t.y. Lietuvos teritorijoje – Sventijanskas), Kuklianskiai vėl netikėtai sutinka gerą žmogų – Konstantiną Matiukevič. Iš Mošės Kuklianskio prisiminimų: *Jis, nors ir buvo mums visai nepažįstamas, be to, mes jam iš karto pasisakėme, kad neturime lėšų, mus priėmė labai palankiai, sakyčiau, netgi svetingai. Du kartus valgydino savo kambary prie stalo, pasakė, kad Gardine žydai dar gyvena laisvai, savose vietose, patarė mums eiti į Gardiną, pasisiūlė palydėti šalutiniais keliais ir miškais iki paties miesto. Kaip pasakė, taip ir padarė. Jis nuvedė mus į Gardiną, trimis ar keturiomis palydovų pamainomis.*

Kuklianskių šeimos gyvenimas Gardino gete – tai jau kita kovos dėl išlikimo istorija, kai kiekviena diena iš 17-os mėnesių, praleistų Gardino gete, galėjo tapti lemtinga. Kai gete, nuo pradžių ten uždarytų 30 000 kalinių lieka vos 1000, o visi kiti, jau išvežti į mirties stovyklas Vokietijoje, 1943-ųjų vasario 18-ą, siaučiant pūgai, Kuklianskių šeima ir prie jų prisidėjęs bėglys iš Lazdijų Jankelis Pentiakauskas, iš viso 5 žmonės, perėję kelias spygliuotų vielų užtvaras, pabėga iš Gardino geto, turėdami vieną tikslą – vėl slapstyti Lietuvoje, gimtųjų Vėisiejų apylinkėse. Tačiau, kad tai būtų galima įgyvendinti, reikėjo kirsti Lenkijos-Lietuvos sieną. Mošė Kuklianskis prisimena:

Nutarėm pamėginti rasti Matiukevič Sventojansko kaime. Ėjome, tik stebuklu tikėdami, kad rasime Matiukevič namus. Be žemėlapių, be kompasų, be žinomo ir iš anksto numatyto ir išstudijuoto kelio (apie 25 km), per snieguotą mišką, keliukais, keliukų pėdsakais, dažnai ir be keliukų, sakyčiau, tikrai šuniškos intuícijos vedami, atėjome, tamsioj, nieko neklausdami ir neklaidžiodami, tiesiai pas Konstantiną Matiukevič. Tiesiog neįtikima, galima sakyti, atėjom stebuklu. Po poros dienų, vieną vakarą, kai Nemune plūduriavo mažiau ledu, Konstantino Matiukevič brolis, irdamasis valtimi tarp plaukiančių ledo lyčių, perkėlė mus į Lietuvos krantą.

Konstantino Matiukevič ir jo brolio pagalba Kuklianskių šeimai buvo itin svarbi tiek 1941-ųjų rudenį, tiek 1943-ųjų žiemą. Mošė Kuklianskis apibūdina Konstantiną Matiukevič kaip ypač drąsų, sumanų, veiklų, antifašistiškai nusiteikusį žmogų.

Konstantin Matiukevič pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu 2008 metais.

SIDIJA-LIUBA ŠVARC

1941-ųjų rudenį, apie 25-ą rugsėjo, Saulius Kuklianskis su savo vaikais Mošė, Ana ir Samueliu, padedami Lietuvos-Lenkijos pasienio Sventijansko kaimo gyventojams Kaziui Žukauskui ir Konstantinui Matiukevič, pasiekia Gardiną, kuriame tuo metu žydai dar gyvena neįkalinti, savo namuose. Tačiau Kuklianskių šeimos nariams tenka slapstytis, nes legaliai mieste gali gyventi tik vietiniai gyventojai arba tie, kuriuos karas užklupo Gardine. Iš Mošės Kuklianskio prisiminimų:

Ir Gardine sutikome angelą. Tai – buvusi tėvo kaimynė, veisiejėškė, taip pat farmacininkė, didelės Gardino vaistinės savininkė Sidija-Liuba Švarc. Ji mus priėmė labai draugiškai, su dideliu rūpestingumu. Apgyvendino savo namuose, valgydino, aprūpino drabužiais, patalyne ir, kas svarbiausia – dokumentais. Mūsų didžiausiam džiaugsmui, sutikau pas ją savo vaikystės draugą iš Veisiejų – Nochimkę, apie kuri buvo paplitę gandai, kad jis žuvs ar nužudytas pirmąją karo dieną. Su Nochimkeėjome į priverstinius darbus, tarp kurių buvo ir karo belaisvių stovyklų tvorų tvėrimas, stovyklų, kur jau buvo karo belaisvių ir kur jie iš alkio ir antisaniarinių sąlygų masiškai mirdavo. Atiduodavome jiems savo maistą, grįždavome namo alkani ir nukamuoti darbo, o ypač nuo matytų vaizdų ir išgyvenimų.

Pas Sidiją-Liubą Švarc gyvenome kokį mėnesį, kol, jos padedami, gavome kambarį, kurį pradėjome savo jėgomis remontuoti. Būtume jį suremontavę ir pritaikę šioiam tokiam gyvenimui, bet po kokios savaitės visas darbas, kurį įdėjome, pasirodė bergždžias. Mus visus per vieną dieną – 1941 metų lapkričio 1-ąją, perkėlė į steigiamą Gardino getą.

Sidija-Liuba Švarc, rizikuodama savo ir šeimos narių gyvybe, priėmė svetimšalius pabėgėlius – Veisiejų vaistininką Saulių Kuklianskį ir tris jo vaikus į savo namus, daugiau kaip mėnesį slėpė savo bute, maitino, rengė ir aprūpino legaliais dokumentais, suteikusiais jiems teisę gyventi Gardine. Sidija-Liuba Švarc žuvo per vieną iš akcijų Gardino gete.

**ROZALIJA DAUGEVIČIENĖ
JANINA RUOŠKIENĖ (Daugevičiūtė)
JONAS DAUGEVIČIUS
ZOSĖ DAUGEVIČIENĖ
VLADAS DAUGEVIČIUS
PRANAS DAUGEVIČIUS**

Veisiejų vaistininkas Saulius Kuklianskis su savo vaikais Mošė, Ana ir Samueliu, 1943-ųjų vasarį pabėgę iš naikinamo Gardino geto, sugrįžta į Lietuvą, tikėdamiesi rasti prieglobstį gimtųjų Veisiejų apylinkėse. Taip jie pradeda naują slapstymosi etapą – apie pusantrų metų užtrukusį gyvenimą miške.

Pirmasis žmogus, kurį bėgliai sutiko tik persikėlę per Nemuną į lietuviškąjį Sventijansko kaimą, buvo Vladas Daugevičius. Iš Mošės Kuklianskio prisiminimų:

Jis nuoširdžiai pasakė, kad apgailestauja, ką padarė su žydais ir kad nori mums padėti. Jis prašė palaukti, nuėjo ir atnešė lašinių ir duonos. Pamatęs, kad sunkiai judam, pasakė, kad neitume toli, nes čia geros vietos slapstymuisi, žmonės palankūs, toli nuo centro. Patarė ieškoti vietos netoliese ir pasiūlė atsilsėti šią naktį jų arklidėj ant mėšlo prie arklio. Mes, žinoma, su džiaugsmu sutikome.

Iš ryto su kibiru pieniškų šiltų makaronų mus atėjo aplankyti beveik visa, labai graži suaugusių Daugevičių šeima: motina Rozalija, sūnūs – Jonas, mūsų jau pažįstamas Vladas, Pranas ir duktė Janė. Jonas jau buvo vedęs, turėjo žmoną Zosę ir buvo visos plačios šeimos galva. Rozalija, mus pamačiusi, iš susijaudinimo net ėmė verkti, tad teko ją raminti. Jonas mums pasakė, kad jie nusiteikę mums padėti, bet dar nežino, kaip. Jis pasiūlė, kol jie apgalvos, pabūti keletą dienų jų bulvių duobėje. Mes, žinoma, sutikome.

Netrukus broliai Jonas ir Vladas Daugevičiai įrengė bėgliams miške pirmąją slėptuvę – krupščiai užmaskuotą duobę, juos ten perkėlė, išmokino konspiracijos taisyklių, reguliariai aplankydavo, atnešdavo maisto. Vėliau besislapstančiai Kuklianskių šeimai padėjo ir kitų aplinkinių kaimų – Bugiedos, Macevičių ir Vainiūnų gyventojai, tačiau Daugevičių šeima buvo pirmoji, suteikusi Kuklianskių šeimai gyvybiškai būtina pagalbą, 1943-ųjų vasarį jiems sugrįžus iš Gardino į Lietuvą, ir iki pat išlaisvinimo 1944-ųjų vasarą globojo Saulių Kuklianskių ir jo vaikus – Mošę, Aną ir Samuelį, besislapstančius miško duobėse. Mošė Kuklianskis prisimena:

Reikalui esant ar šiaip pasitarti, pasimatyti ateidavau naktį pas Daugevičius į namus, jie dažnai aplankydavo mus ir visuomet patardavo ar padėdavo. Jie buvo žmonės, verti didžiausios pagarbos. Be jų pagalbos toje aplinkoje ir nuolatinės paramos per visą slapstymosi laiką miškuose, tikriausiai būtume žuvę.

Rozalija Daugevičienė, Janina Daugevičiūtė-Ruoškienė, Jonas ir Zosė Daugevičiai, Vladas Daugevičius, Pranas Daugevičius pripažinti Pasaulio Tautų Tėisuoliais 2008 metais.

**MIKALINA LUKAŠEVIČIENĖ
JONAS LUKAŠEVIČIUS
STASYS LUKAŠEVIČIUS
GABRINĖ DAUGEVIČIENĖ (Lukaševičiūtė)
JUZĖ SEMAŠKIENĖ (Lukaševičiūtė)
ANTANAS LUKAŠEVIČIUS**

Kuomet Saulius Kuklianskis su savo vaikais – Moše, Ana ir Samueliu 1943-ųjų vasarį, pabėgę iš naikinamo Gardino geto, sugrįžo į Lietuvą, Lazdijų rajono Sventijansko kaimo gyventojai Jonas ir Vladas Daugevičiai jiems įrengė miške pirmąją slėptuvę. Nors slėptuvės – miško duobės vieta buvo laikoma gricižiausioje paslapytyje ir tiek besislapstantys, tiek jų gelbėtojai stengėsi nepalikti jokių pėdsakų, tačiau apie Velykas, kai pradėjo dygti pirmieji grybai, ši slėptuvė tapo nebesaugi. Daugevičiai nusprendė, kad reikia keisti slapstymosi vietą ir patarė Kuklianskiams laikinai apsigyventi tankiame eglyne po didžiule egle, arčiau Ančios upės.

Kaip vėliau paaiškėjo, po ta pačia egle slapstydavosi kaimo jaunimas, kai valdžios atstovai atvykdavo jų gaudyti į kariuomenę ar darbams į Vokietiją. Labai greitai Kuklianskius ten pastebėjo devyniolikmetis jaunuolis iš Sventijansko kaimo – Jonas Lukaševičius. Sugrįžęs į namus, Jonas papasakojo savo motinai Mikalinai Lukaševičienei, ką matęs, tad ši tuojau pat liepė nunešti besislapstantiems maisto – asotį pieno ir kepalą duonos. Jonas pasakė Kuklianskiams, kad *šio krašto palikti nevalia, kad slapstytis reikia čia, nes šios vietos toli nuo kelių, valdžios ir jų pareigūnų. Jis pasiūlė, šeimai padedant, surasti gerą vietą miške, išsikasti duobę ir ten gyventi, o maisto gauti iš aplinkinių kaimų neturtingų, bet geraširdiškų ūkininkų, kurie gyvena savo sveiku protu ir ne taip greit pasiduoda visokiai agitacijai. Jis pažadėjo pasitarti tuo klausimu su šeima.* (Mošės Kuklianskio prisiminimai).

Be Jono, Stasio ir jų motinos Mikalinos Lukaševičienės, šioje šeimoje dar buvo vyriausiasis Mikalinos sūnus Antanas ir dvi dukterys: Gabrinė ir Juzė (kitos dvi ištekęsios Mikalinos Lukaševičienės dukros su savo šeimomis jau gyveno atskirai).

Jono brolis Stasys Lukaševičius pritarė brolio sumanymui ir netrukus visa Lukaševičių šeima parinko tinkamą vietą naujai Kuklianskių slėptuvei – kitame miško bare, tolokai nuo kaimų ir upės. Padedamas Mošės Kuklianskio, Jonas Lukaševičius įrengė slėptuvę, labai gerai ją užmaskavo samanomis, kadagių krūmais

ir mažomis pušaitėmis. Kaip pasakoja Mošė Kuklianskis: *Mikalina Lukaševičienė „įkurtuvių duobėje proga“ davė mums nepaprastai vertingą, pinigais neįkainojamą ir originalią dovaną, sakydama, kad jų bulvių duobė visuomet mums atdara, t.y., kad mes galim pas juos imti bulves, kada reikia ir kiek reikia. Tai nepaprastai daug mums padėjo. Mes, žinoma, nepiktinaudžiavome ir imdavome su saiku. Ir kiekvieną sykį, kai ateidavome, rasdavome dar mums padėta ar mėsos, ar sūrio ir t. t. Mikalina buvo protinga, gera ir dosni moteris, suprato, kaip geriausiai galima mums padėti. Tarp kitko, ir jos vaikai buvo tokie, kiekvienas geresnis ir protingesnis už kitą, labai sąžiningi, geros širdies, mokėjo mylėti, gerbti kitus ir patys buvo garbingi ir gerbiami. Be jų protingo pasiūlymo, pagrįsto vietovės ir žmonių pažinimu, ir nuolatinės paramos mes tikriausiai būtume prapuolę.*

Mikalina Lukaševičienė, Jonas Lukaševičius, Stasys Lukaševičius, Gabrinė Lukaševičiūtė-Daugevičienė, Juzė Lukaševičiūtė-Semaškienė, Antanas Lukaševičius pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais 2008 metais.

ALEKSANDRAS RADZVILAVIČIUS BRONISLOVAS RADZVILAVIČIUS

Lazdijų rajono gyventojas Aleksandras Radzvilavičius, eidamas per mišką, aptiko tik ką įrengtą Veisiejų vaistinininko Sauliaus Kuklianskio ir jo vaikų slėptuvę bei visus besislapstančius Kuklianskius – Saulių Kuklianskį, jo sūnus Mošę ir Samuelį, dukterį Aną. Nuo pradžios Aleksandras Radzvilavičius buvo įsitempęs ir griežtas, bet susipažinęs artimiau, pasidarė labai draugiškas. Jis užtikrino, kad niekam apie slėptuvę neprasitars, paslapties neišduos, todėl Kuklianskiai nusprendė nekeisti tik ką įrengtos slėptuvės vietos, nors tai ir buvo labai rizikinga. Tačiau laikas įrodė, kad jie buvo teisūs.

Aleksandras Radzvilavičius atėjo dar sykį ir pakvietė Mošę Kuklianskį citi kartu į jo namus Sirbuškėje, kurie buvo apsupti pelkių ir, norint į juos patekti, reikėjo praeiti povandeniniu lieptu, kurio iš paviršiaus net nebuvo matyti. Aleksandras Radzvilavičius pasiūlė, reikalui esant, teikti visokeriopą pagalbą, padėjo šeimai maistu.

Kuklianskių šeimą maistu rėmė ir Aleksandro Radzvilavičiaus brolis Bronislovas Radzvilavičius, kuris gyveno Sventijansko kaime ir buvo vedęs Kuklianskių šeimos gelbėtojos Mikalinos Lukaševičienės dukterį Veroniką.

Humaniški brolių Aleksandro ir Bronislovo poelgiai ir pagalba maisto produktais turėjo didžiulę reikšmę per karą miško duobėje besislapstantiems ir neapsakomai sudėtingomis sąlygomis gyvenusiems Kuklianskių šeimos nariams.

**KAZIMIERAS DIMŠA
JULIJA DIMŠIENĖ
ANTANINA PALČIAUSKIENĖ (Dimšaitė)**

Prieš karą Iciko ir Idos Kalamickų šeima gyveno Sepijoniškių kaime, Žiežmarių valsčiuje, ir užsiėmė žemdirbyste bei gyvulių prekyba. Iš kartos į kartą toje pačioje vietoje gyvenę Kalamickai gerai pažinojo savo kaimynus lietuvius ir lenkus, su jais bendravo ir bendradarbiavo.

Iš Jokūbo ir Dovydo Kalamickų liudijimo:

1941 metais, vokiečiams okupavus Lietuvą, mūsų šeima nesuspėjo pabėgti į Rytus ir atsidūrė vokiečių užimtoje Lietuvoje. Kai prasidėjo žydų gaudymas, areštai ir šaudymai, pradėjome slapstytis pas tėvų pažįstamus ūkininkus ir, mūsų laimei, pavyko išgyventi per visą trejų metų okupacijos laikotarpį, nors ir neapleisdavo kasdieniai pavojai ir baimė. Per tuos trejus siaubingus metus pakeitėme daugiau kaip 70 slapstymosi vietų kaimuose ir vienkiemiuose, miškuose, bulvių saugojimo duobėse, iškastuose bunkeriuose.

Vieną naktį Kalamickų šeimos narius – Iciką Kalamicką ir jo žmoną Idą, sūnus Jokūbą ir Dovydą, Kalamicko žmonos seserį Rają, mažąjį Emanuelį, Rajos Berkman-Šlom sūnų pas Juliją ir Kazimierą Dimšas į Klieriškių iš Guronių kaimo atvežė Feliksas Bušauskas, pas kurį Kalamickai iki tol slapstėsi, tačiau, pastebėjus kaimynams, buvo priversti pakeisti slapstymosi vietą.

Julijos ir Kazimiero Dimšų šeimoje buvo septyni vaikai – trys dukterys ir keturi sūnūs. Ūkį tvarkė šeimos nariai, tik sezoniniams darbams samdė darbininkus. Šeima maitinosi iš savo žemėje užauginamų produktų, sutarė su kaimynais sentikiais rusais, pažinojo daugelį žydų iš artimiausio Žiežmarių miestelio, taip pat ir Iciką Kalamicką iš Sepijoniškių kaimo. Dimšų šeima padėjo Kalamickams drabužiais ir maistu, dar prieš jiems apsigyvenant jų ūkio senajame name. Atsiradę pas Dimšas vieną žiemos naktį, jie išbuvo iki pavasario, kol pasklido gandas, kad kažkas gyvena pas Dimšas, ir Kalamickams teko keisti slapstymosi vietą.

Kalamickams apsigyvenus Dimšų ūkyje, jiems padėjo ir Dimšų vaikai. Antanina Dimšaitė (dabar Palčiauskienė), nešiodavo maistą, kartu su savo broliais ir seserimis saugodavo nuo pašalinių akių.

**IZABELĖ ŠIUPŠINSKIENĖ
ALEKSAS ŠIUPŠINSKAS
MARCELĖ TAMAŠAUSKIENĖ (Šiupšinskaitė)**

Dauguma valstiečių, pas kuriuos per karą rasdavo prieglobstį 7-8 asmenų Iciko ir Idos Kalamickų šeima, buvo pažįstami su Kalamickais prieš karą. Icikas Kalamickas vertėsi žemdirbyste ir gyvulių prekyba, palaikė glaudžius ryšius su aplinkiniais valstiečiais. Artimi ir draugiški bendradarbiavimo su vietiniais valstiečiais ryšiai padėjo Kalamickų šeimai išgyventi baisųjį karo laikotarpį.

Alekso ir Izabelės Šiupšinskų šeima su trimis savo vaikais – dukra Marcelė, sūnumis Aleksu ir Kostu – viena iš daugelio valstiečių šeimų, kurie nepaliko bėdoje savo buvusių kaimynų. Kol buvo šiltas oras, Kalamickai slapstėsi Šiupšinskų klojime, orams atšalus, padarė bunkerį Nemaitonių kaime šalia Martyno Juodžio sodybos. Iš šios slėptuvės takas per krūmus vedė iki pat Šiupšinskų sodybos. Iš Marcelės Šiupšinskaitės (dabar Tamašaukienės) prisiminimų:

<...> Žydai ateidavo naktį ir pabelsdavo į langą. Šunis uždarydavome iš vakaro, kad nelotų. Žydai kiaulės mėsos nevalgė, tai duodavo teliuko ar jautienos mėsos (tėvas turėjo, nes pats prekiaavo mėsa). Jie turėjo bidoniuką, įpildavome pieno, duodavome kiaušinių. „Jie gyventi nori ir valgyti nori“, – sakydavo mano tėvas. Kartais žydai nakvodavo ir pas mus kambaryje. Atsimenu, kaip kartą su broliu nešėme į klojimą sriubos puode ir nutrūko rankenėlė. Daug sriubos išlaistėme... Artimiausi kaimynai Balčiai, gyvenę už kokių 500 metrų nuo mūsų, nieko nežinojo. Žydai, eidami takeliu per krūmus, užglostydavo žolę. Tai buvo didelė paslaptis. Grėsmė buvo didelė...

Dabar suprantu, kad mano tėvo pagalba žydams galėjo tragiškai baigtis visai mūsų šeimai. Tiesiog tada apie tai niekas negalvojo. Žmogiškumas buvo svarbiau už viską <...>

Po karo Kalamickai gyveno Kaune. Icikas Kalamickas dirbo malūne, dažnai susitikdavo su padėjusiais jo šeimai išgyventi valstiečiais. Šiuo metu Izraelyje gyvenantys Idos ir Iciko Kalamickų vaikai Jokūbas ir Dovydas prisimena savo tėvų pasakojimus apie sudėtingą šeimos gelbėjimosi kelią.

ANTANAS GOBIS

Pirmojoje knygoje apie žydų gelbėtojus *Ir be ginklo kariai* (sud. Sofija Binkienė, Vilnius, 1967 m.) išgelbėtoji Judita Zakšteinaitė-Vainbergienė aprašė savo išsigelbėjimo istoriją.

Juditą karas užklupo Palangoje, pionierių stovykloje. Išgirdę bombų sprogamus, vaikai jūros pakrante bandė traukti Liepojos link, tačiau juos aplenkusių vokiečių kareivių buvo sugrąžinti į Palangą. Žydų vaikai buvo apgyvendinti atskirai. Nepanaši į žydaite, mėlynakė, švicsiaplaukė, dvylikametė mergaitė kartu su kitais atrinktais krikščionių vaikais buvo išsiųsta į Panevėžio vaikų prieglaudą. Šios prieglaudos mokytojas vieną rytą nuvedė mergaitę į Panevėžio senamiesčio bažnyčią, kur ją pasitikęs neaukšto ūgio, švelnių veido bruožų, geromis nuoširdžiomis akimis kunigas tarė, – *Nebijok vaikeli, neverk. Aš būsiu tau tėvas ir motina, nors tu ir neturi jau savo namų.*

Kunigas Antanas Gobis saugojo ir globojo Juditą per visą karą, surasdavo patikimus žmones, pas kuriuos apgyvendindavo mergaitę, dažnai keisdavo slapstymo vietas, nuramindavo, paguosdavo, šelpdavo.

Pasibaigus karui, kunigas Antanas Gobis ir toliau rūpinosi Juditos Zakšteinaitės likimu, nes mergaitė liko visiška našlaitė, netekusi ne tik tėvų, bet ir giminių. Juditai Zakšteinaitėi-Vainbergienei kunigas Antanas Gobis liko brangiausiu žmogumi per visą gyvenimą, o vėliau jis rūpinosi ir Juditos vaikais iki pat Vainbergių šeimos išvykimo į Izraelį 1972 metais.

1990 metais Rokiškio bažnyčioje įteikiant Pasaulio Tautų Teisuolio medalį kunigui Antanui Gobiui ceremonijoje dalyvavo ir išgelbėtosios Juditos Zakšteinaitės-Vainbergienės vaikai – garsi JAV pianistė Golda Vainbergaitė-Tatz ir jos brolis Zalmanas Vainbergas (dabar Ilanas Karmis), kuriam pirmąjį smuiką padovanojo jo motinos gelbėtojas ir globėjas kunigas Antanas Gobis

Antanas Gobis pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu 1979 metais.

*PRANCIŠKA GRANSKYTĖ
LIUDVIKA BAZIENĖ
ANTANAS BAZYS*

Iki 1936 metų kauniečių Revekos ir Josifo Ginų šeimoje namų šeimininke bei dukterų Alisos ir Saros aukle dirbo Pranciška Granskytė. Vėliau Josifas Ginas padėjo Pranciškai Granskytei nusipirkti Kaune, Mickevičiaus gatvėje, kioską, kur savo mylimą auklę dažnai aplankydavo, tuomet dar paauglė Sara Ginaitė. Ši pažintis šeimai labai pravertė, kuomet visa Ginų šeima atsidūrė Kauno gete. 1943 metais Sara Ginaitė, vaikščiodama į priverstinius darbus buvusioje vokiečių gimnazijoje, paverstoje karo ligonine, nusprendė aplankyti Pranutę Granskytę. Pamačiusi Sarą, Pranutė labai apsidžiaugė, ir pakvietė ją pas savo seserį Liudviką Bazienę, kur jų laukė Pranutės sesers vyras Antanas Bazys, dukterys Laimutė ir Irena. Sara jiems papasakojo apie gyvenimą gete, nacių žiaurumus, suėmimus ir nuolatinės deportacijos. Buvo tariamasi, kur būtų galima paslėpti Saros motiną ir tetą Fanią Viravičienę su dukryte Tania. Tamos tėvelis Abraomas Viravičius buvo nužudytas Kaune antrą ar trečią karo dieną. Pranutė Granskytė pirmiausia prižadėjo surasti vietą vaikui. Sarai Ginaitei iš Kauno geto pasitraukus pas partizanus, ryšį su Pranute Granskyte palaikė Saros sesuo Alisa. Po Vaikų akcijos, įvykusios 1944-ųjų kovo 27-ą Kauno gete, buvo nuspręsta nedelsiant gelbėti mažąją Tanią. Perlipusią per geto tvorą, į bulvių maišą įdėtą ir užmigdytą mergaitę, iš geto išnešė jos teta Alisa Ginaitė-Benjaminavičienė. Kaip ir buvo sutarta, mergaitę ėmėsi globoti Pranciška Granskytė, iki išvadavimo mergaitę rūpinosi ir Pranciškos Granskytės sesuo Liudvika Bazienė su savo vyru Antanu Baziu. Tamos motina Fania Viravičienė žuvo likviduojant Kauno getą.

Taip Pranciška Granskytė, padedama savo sesers Liudvikos Bazienės ir jos vyru Antanui Baziui, išgelbėjo 3 metų mergaitę. Išgelbėtoji Tania Viravičiūtė-Rubinsonaitė dabar gyvena Kanadoje.

Pranciška Granskytė pripažinta Pasaulio Tautų Teisuole 2006 metais.

POVILAS JAKAS

Tragiško likimo kunigas ir filosofas Povilas Jakas, išventintas kunigu 1936-aisiais, buvo paskirtas Kauno Arkikatedros vikaru. Sakydavo įspūdingus pamokslus, rašydavo religinius straipsnius, garsėjo kaip kuklus, asketiškas, šelpiantis jaunus žmones, padedantis ištiktiems negalios, o karo metais ėmėsi gelbėti žydus. Po karo buvo ištremtas, sunkiai susirgo, gyvenimo pabaigoje atsižadėjo kunigystės.

2007 metais dėl kun. Povilo Jako pripažinimo Pasaulio Tautų Teisuoliu į *Jad Vašem* kreipėsi Sulamita Gordonaitė-Lyrovienė, šiuo metu gyvenanti JAV.

Elenos ir Viktoro Kutorgų, Elžbietos Miniotienės ir kun. Povilo Jako žydų gelbėjimo darbus S. Gordonaitė-Lyrovienė išsamiai aprašė savo straipsnyje, paskelbtame 1967 metais pasirodžiusioje pirmojoje knygoje apie gelbėtojus *Ir be ginklo kariai* (sud. S. Binkienė). Sulamitai pabėgus iš geto, kun. Povilas Jakas ją apgyvendino pas geraširdę sargienę Zaksaitę Šančiuose. Vėliau teko Sulamitą perkelti kitur – ir štai ji jau turi laikiną asmens liudijimą Aldonos Vaičiulionytės vardu – tuo irgi pasirūpino nenuilstantis Povilas Jakas, o Sulamitos „įdarbinimu“ rūpinasi Elena Kutorgienė – suranda jai tarnaitės vietą pas p. Elžbietą Miniotienę, našlę su 4 berniukais. Šiuose namuose Sulamita gyveno iki 1944-ųjų birželio. Frontui priartėjus prie Kauno, Sulamita Gordonaitė persikėlė į Kulautuvą pas daktarę E. Kutorgienę, kur ir sulaukė išvadavimo.

Po karo kun. Povilas Jakas, kaip tikras humanistas, vėl gelbėjo persekiojamus žmones ir dėl to buvo išvežtas į SSRS gilumą. Grįžo į Lietuvą apie 1960 m., gyveno Kaune, kur 1968 m. tragiškai žuvo pakliuvęs po traukiniu.

Skelbdamas toleranciją visiems įsitikinimams, Povilas Jakas išpažino tik tris vertybes – žmoniškumą, taurumą, teisingumą. Jomis jis ir vadovavosi per karą gelbėdamas nekaltai žudomus ir persekiojamus žmones.

2008 metais Povilas Jakas pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu.

MARIJA JURKIENĖ DANIELIUS JURKUS

Jakobas ir Julija Rosijanskiai su savo dukra Zofija pabėgo iš Vilniaus geto prieš pat jo likvidavimą. Nuo pradžių jie bandė slapstytis pas įvairius savo pažįstamus, kol likimas suvedė su visai prieš karą nepažįstamais žmonėmis – Danieliumi ir Marija Jurkais.

Danielius ir Marija tuo metu gyveno Vilniuje, Žvėryno rajone. Jie nepabijojo priglauti persekiojamų žmonių, nors ir rizikavo, kad juos gali pastebėti kaimynai.

Vilniaus lenkų antifašistinio pogrindžio narių padedami, visi Rosijanskių šeimos nariai gavo dokumentus su lenkiškomis pavardėmis. 1944-ųjų pavasarį Rosijanskių dukra Zofija buvo perkelta pas Mariją Deimart, kuri ja rūpinosi kaip savo vaiku. Tuo tarpu Zofijos tėvai Jakobas ir Julija pasiliko pas Jurkus iki išlaisvinimo.

Iš karto po karo Rosijanskių šeima emigravo, palikusi Marijai ir Danieliui Jurkams savo liudijimą ir gilų padėkos laišką už savo gyvybių išgelbėjimą.

Praėjus daugeliui metų, Zofijai Rosijanski-Lurje pavyko surasti savo tėvų gelbėtojų – Marijos ir Danieliaus Jurkų sūnų Algirdą, o dabar Kaune gyvenantis Pasaulio Tautų Teisuolio Danieliaus Jurkaus anūkas ir jo bendravardis Danielius pratęsė susirašinėjimą su Zofija Rosijanski-Lurje, gyvenančia Keiptaune.

Marija Jurkienė ir Danielius Jurkus pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais 2001 metais.

JUOZAPAS JURKŠAITIS

Marijona Jurkšaitienė (Šlapikaitė), našlė, su trimis dukromis ir septyniolikmečiu sūnumi Juozapu buvo paveldėjusi tėvų ūkį Virvagalių kaime, Šakių rajone. Ten ši šeima ir gyveno 1941-aisiais, kai prasidėjo karas. Marijona Jurkšaitienė buvo giliai tikinti katalikė. Per savo brolių vienuolį Juozą Šlapiką ji susipažino su Kauno Šv. Trejybės klebonu saleziečiu kun. Broniumi Paukščiu. Iš Juozapo Jurkšaičio prisiminimų:

<...> 1943 m. pradžioje kunigas Bronius Paukštys mano motinai Marijonai pasiūlė gelbėti žydus. Jis kaimuose ieškojo patikimų žmonių, kurie galėtų padėti paslėpti ir išmaitinti žydus, kuriuos jis vienokiu ar kitokiu būdu buvo ištraukęs iš

Kauno geto pragaro. Mes su motina aptarėme tai ir nutarėme jam padėti. Kunigo Broniaus Paukščio jaunesnysis brolis Juozas Paukštys Kaune tuo metu rūpinosi jauna žydaite Pnina ir jos 5-6 metų dukrele Sulamita. Nuo 1943-ųjų pavasario jos abi pradėjo gyventi mano mamos Marijonos vienkiamyje Virvagalių kaime.

<...> Pnina dažnai prašė mano motinos, kad į savo namus priimtų dar vieną Kauno geto gyventoją Abraomą Golubą, su kuriuo ji ten buvo susipažinusi. Mes paruošėme ilgą dvikinkį vežimą ir 1943 m. lapkričio pradžioje 2 ar 3 dienom mano motina išvažiavo į Kauną. Abraomą apvilko kaimiška sermėga, ant galvos užmaukšlino didžiulę kepurę ir vežimas su „valstiečiu-ūkininku“ pajudėjo atgal. Važiuojant per Aleksoto tiltą, kurį saugojo vokiečių kareiviai, Abraomas kaip tikras valstietis vadžias paėmė į savo rankas, o motina dėl atsargumo ėjo pėsčiomis <...>

Kauno geto kronikos autorius, žinomas advokatas Avrahamas Tory (Abraomas Golubas) savo knygoje *Kauno getas, diena po dienos* labai šiltai atsiliepia apie Marijoną Jurkšaitienę, jos sūnų Juozapą, apie tai byloja ir Avrahamo Tory laišakai Juozapui Jurkšaičiui. Iš 1961 m. gegužės 24 d. A. Tory laiško Juozapui Jurkšaičiui:

<...> Niekad neužmiršom Taveš, brangiausias Juozai, nežiūrint mirties baismės, jeigu sužinotų hitlerininkai, kad jūsų namuose slapstosi žydų tautos piliečiai – ne tik davėt mums trims prieglaudą, bet ir daug daugiau – gailėstingai ir draugiškai rūpinotės visu kuo iki laimingos minutės, kol hitlerininkai paspruko iš jūsų tėvynės, Virvagalių kaimo. <...>

Juozapas Jurkšaitis pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu 1990 metais.

STANISLAVA KARALEVIČIENĖ ELENA ČEPANONIENĖ (Karalevičiūtė) LEONARDAS GENRIKAS KARALEVIČIUS

1941-ųjų rudenį pas Stanislavą ir Praną Karalevičius, gyvenusius Bijūnų kaime, Trakų rajone, iš Semeliškių atėjo prašyti pagalbos gausi Alpertų šeima: Geršonas Alpertas, Alteris Alpertas, Joselis Alpertas su žmona Chana ir dukra Gita, Elijas Alpertas su žmona Beile. Karalevičiai sutiko jiems visiems padėti. Per naktį visi kartu kluone iškasė slėptuvę, tačiau bėglių vis daugėjo. Pagalbos paprašė Leizeris Musnickas su savo vaikais – vyresniuoju Faivušu, jaunesniuoju Šlioma ir dukra Cile, Šulmanas su žmona, dukra Sara ir sūnum Elijum. 1943 metais iš Vilniaus geto buvo atvežta Šmuilovičių šeima su 3 metų sūnumi Pineriu. Ilgainiui slėptuvėje tapo ankšta. Už 4 kilometrų, Strėvos miške, buvo iškasta kita slėptuvė. Tiek gelbėtojams, tiek išsigelbėjusiems teko įveikti labai daug sunkumų, visi gyveno

nuolatinėje įtampoje ir baimėje, kol sulaukė išvadavimo. Petras ir Stanislava Karalevičiai, padedami vaikų Leonardo-Genriko ir Elenos, išgelbėjo keliolika žmonių. Visgi, nepaisant milžiniškų Prano ir Stanislavos Karalevičių bei jų vaikų pastangų, ne visi žmonės, kuriems vienu ar kitu metu padėjo Karalevičiai, išgyveno: kartą, gavusios pas Karalevičius maisto, į naująją slėptuvę Strėvos miške išėjo Purvaitė ir Patašnikienė, tačiau jas abi nužudė pakely. Neišgyveno ir Chanos Alpertienės dukrelė, kurią ji pagimdė, būdama pas Karalevičius. Kūdikis buvo atiduotas auginti bevaikiams senukams Tamkūnams, gyvenusiems Neciūnų kaime, tačiau čia mergaitę aptiko vietiniai žydų persekiotojai ir nužudė.

Pasak Elenos Čėpanonienės (Karalevičiūtės), sunkiausia buvo tiek žmonių išmaitinti, aprengti. Pranas Karalevičius turėjo tik 8 ha žemės, tačiau, pasak artimųjų ir išgelbėtųjų, „auksines“ rankas, ypatingą teisingumo jausmą ir dosnią širdį, kaip ir jo žmona Stanislava. Teisingumo ir doros dvasia buvo auklėjami ir jų vaikai – tai ir nulėmė šios šeimos nuveiktus didžius darbus.

Didžiulė Alpertų šeimyna, kuri išsigelbėjo Prano ir Stanislavos Karalevičių dėka, neužmiršo savo geradarių. Iki pat išvykimo į Izraelį (1957 m.) labai artimai ir šiltai su Pranu ir Stanislava bei jų vaikais bendravo Joselis ir Chana Alpertai, o 2006-ųjų vasarą Eleną Karalevičiūtę-Čėpanonienę, tebegyvenančią Semeliškėse, aplankė jų dukra Gita Alpert Figelman. Apie Karalevičių šeimos kilnius darbus muziejui parašė ir Vokietijoje gyvenanti Cilė Levinienė (Musnickaitė).

Šeimos galva – Pranas Karalevičius Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi apdovanotas 1998 metais. Šiais metais šis garbingas apdovanojimas įteikiamas jo žmonai Stanislavai (po mirties), dukrai Elenai Čėpanonienei ir sūnui Leonardui Genrikui Karalevičiui.

ALEKSANDRAS KUPSTAS

Iš Frumos Kučinskienės, 1941 m. kartu su savo tėvais ir broliu įkalintos Kauno gete, liudijimo: *1943-ųjų pabaigoje, kai buvau slapstoma pas Nataliją Fugalevičiūtę, ir vėliau, būdama jos namuose, dažnai matydavau pas ją apsilankančią jos draugą aktorių Aleksandrą Kupstą. Kaip buvo įprasta, į paskutinį kambarį, kuriame buvo slapstomi žydai, pašalinių neįleisdavo, tačiau Aleksandras Kupstas buvo laukiamas svečias, su juo buvo aptariami įvairūs klausimai.*

Tarp keliolikos žinomų kauniečių, vokiečių okupacijos metais pasipriešusių nacių ir vietinių kolaborantų vykdomai žydų naikinimo politikai, garsusis žydų gelbėtojas, Pasaulio Tautų Teisuolis Vladas Varčikas savo straipsnyje *Žmonės prieš vandalus (Ir be ginklo kariai. Sud. S. Binkienė, 1967 m.)* mini ir aktorių Aleksandrą Kupstą.

Pas Aleksandrą Kupstą paskutines 1944-ųjų liepos savaites prieš išvadavimą gyveno Gutia Šmuklerytė (vėliau Fišicnė), dabar gyvenanti Izraelyje. Apie tai ji parašė savo prisiminimų knygoje Dr. Gutia Fish I, *Stasia*, kurią hebrajų ir anglų kalbomis 2005 metais išleido Jeruzalėje.

CEZARIS LUČIŪNAS
ANTANAS LUČIŪNAS
VERONIKA LUČIŪNAITĖ
MIKALINA KAZAKAUSKIENĖ (Lučiūnaitė)
ELENA MARTINKĖNIENĖ (Lučiūnaitė)
JONAS LUČIŪNAS

Cezaris Lučiūnas, našlys su penkiais vaikais – Antanu, Jonu, Elena, Mikalina ir Veronika – prieškaryje gyveno šalia Vievio, Mataučiznos vienkiemyje. Vievyje dervų ir terpentino fabriką turėjo Mejeris Korėnas, kuriame Cezaris Lučiūnas dirbo vežėju. Cezario sūnus Antanas Lučiūnas buvo Mejerio Korėno sūnaus Mošės bendraamžis ir draugas. Niekas ir įtartai negalėjo, kokių išbandymų abiejų šeimų nariams teks patirti karui prasidėjus.

Vos keliolikai dienų praėjus nuo karo pradžios, visi Vievio žydai buvo apsupti ir vežimais išvežti į Semeliškės. Semeliškėse jie buvo porą savaitių įkalinti, vėliau visi nužudyti. Prieš išvežant iš Semeliškių žmones sušaudyti, Mejerį Korėną iškviatė į policiją, nes jis buvo reikalingas vokiečiams kaip savo srities specialistas. Per tas porą savaitių, kol Korėno šeima gyveno viename iš Semeliškių namų, Mejeris Korėnas to namo rūsyje įrengė slėptuvę. Kuomet žmones pradėjo varyti iš namų, kaip vėliau paaiškėjo, sušaudyti, lemiamu momentu slėptuvėje pavyko pasislėpti Korėno sūnams Mošei ir Benjaminui, jų tetai Michlei Levinienai ir dar dviem žmonėms. Pasilikusi be vyro, Mejerio Korėno žmona Feiga nuėjo kartu su visais kitais varomais žmonėmis ir žuvo. Atėjus nakčiai, likę slėptuvėje Korėnų šeimos nariai, pasidarę iš skudurų virvę, pro namo stogą nusileido ant žemės ir per miškus atėjo į Vievį pas Cezarį Lučiūną. Čia jie rado savo tėvą Mejerį ir jo 11-metę dukrą Liubą, kurią Antanas Lučiūnas buvo atsivežęs iš Semeliškių kiek anksčiau ir paslėpęs savo namuose. Lučiūnų name buvo įrengta slėptuvė, kurioje besislapstantys Korėnai sėdėdavo ištisomis dienomis. Korėnai pragyveno Vievyje pas Lučiūnus 8 mėnesius. Jiems padėjo išgyventi ne tik šeimos galva Cezaris Lučiūnas, bet ir visi jų vaikai. Tik 1942-ųjų birželį, kai tapo pernelyg rizikinga visiems pasilikti Vievyje, Korėnai buvo priversti pakeisti slapstymosi vietą, tad trumpam apsigyveno pas kitus vals-

tiečius. Kauno gete gyvenęs Mejerio brolis Tanchumas Korėnas suorganizavo savo giminaičių pervežimą iš Vievio į Kauno getą, kuriame Korėnų šeimos nariai pragyveno nuo 1942-ųjų rugpjūčio 10 d. iki 1943-ųjų vėlyvo rudens. 1943-ųjų lapkričio pabaigoje Kauno geto pasipriešinimo dalyvis Muselis išvežė iš Kauno geto į Tarpumiškio kaimą (Kaišiadorių raj.) pas girininką Mykolą Šimelį 9 žmones – Korėno, Arnovskio šeimas ir savo žmoną Polią Muselienę, vėliau prie jų prisidėjo dar 5 žmonės. Pas girininką Mykolą Šimelį sulaukė išvadavimo 14 besislapstančių žmonių, tarp kurių buvo ir Korėnų šeimos nariai. Šiuo metu Benjaminas ir Mošė Korėnai gyvena JAV, jų sesuo Liuba Korėnaitė Fišer – Izraelyje. Pasisvečiuoti pas brolius Benjaminą ir Mošę Korėnus į JAV buvo nuvykęs jų jaunystės draugas ir gelbėtojas Antanas Lučiūnas, o 2006 metais, lankydamasis Lietuvoje, Benjaminas Korėnas kreipėsi į Valstybinį žydų muziejų dėl Lučiūnų šeimos narių apdovanojimo *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*.

***JONAS PAULAVIČIUS
ANTANINA PAULAVIČIENĖ
DANUTĖ PAULAVIČIUTĖ***

Stalius Jonas Paulavičius su savo žmona Antanina ir vaikais – 16 metų Danute ir 15 Kęstučiu karo metais gyveno Kauno priemiestyje Panemunėje. Jonas Paulavičius buvo nepalenkiamas nacių režimo priešininkas. Kai jo draugas Česlovas Prapuolenis paprašė suteikti prieglobstį ketverių metų žydų berniukui, jis noriai sutiko. Pasitaręs su šeimos nariais, Jonas Paulavičius nusprendė priimti slapstyti ir berniuko tėvus Icchaką ir Leną Šamesus, ir berniukų senelę. Jonas Paulavičius su sūnumi Kęstučiu, dirbdami naktimis, savo name po grindimis įrengė žydams slėptuvę, kurioje slapstėsi Šamesų šeima. Tačiau tuo Paulavičiai neapsiribojo – suprasdami uždarytų į getą žydų kančias, jie nusprendė išgelbėti kuo daugiau žmonių.

Jonas Paulavičius pradėjo susitikinėti su Kauno geto žmonėmis, siūlydamas prieglobstį savo namuose. Taip pat elgėsi ir jo sūnus Kęstutis – atsivedė iš geto į savo namus mokyklos draugą Jochananą Feiną, kuris apsigyveno kambaryje kartu su kitais Paulavičių šeimos nariais. Dvi moterys – Miriam Krakinovski ir Katavušnikienė paskutinę minutę pabėgo iš varomos deportacijai žydų kolonos. Tai pastebėję, tuo metu buvę gatvėje Jonas Paulavičius ir jo sūnus Kęstutis, abi, nepažįstamas jiems moteris, atsivedė į savo namus, kur toje pačioje slėptuvėje visi žydai sulaukė išvadavimo.

Tarp 12-os Paulavičių šeimos išgelbėtųjų žydų buvo šie žmonės: Icchakas ir Lena Šamesai, jų sūnus ir Šameso motina, gydytojai Chaimas ir Tania Ippai, Aaronas

Neimarkas su žmona, Jochanas Feinas, Miriam Krakinovski, Katavušnikienė.

Jonas Paulavičius, Antanina Paulavičienė, Jonas Kęstutis Paulavičius, Danutė Paulavičiūtė pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais 1983 metais.

*FELICIJA RADLINSKIENĖ
JONAS RADLINSKAS
ELENA ASANAVIČIENĖ (Radlinskaitė)*

Jonas ir Felicija Radlinskai su trimis savo dukterimis Elena, Rože ir Maryte gyveno Alytaus rajone, Butrimonių valsčiuje, Raižių kaime. Jonas Radlinskas nuomavo žemę ir vos sugebėdavo išmaitinti savo šeimos narius. Deja, šios šeimos laukė daug didesni išbandymai, nei kasdieniniai nepritekliai. 1942-ųjų rudenį, Radlinskų namo duris pravėrė Butrimonių prekybininko, mėsos parduotuvės savininko dukterys Dora ir Šifra Reznikaitės. Prieš 1941-ųjų rugsėjo 9-ąją, kai buvo sušaudyti visi Butrimonių miestelio žydai, seserys Reznikaitės pabėgo ir, nuolat kentėdamos alkį, vaikščiojo iš kaimo į kaimą, slapstėsi pas valstiečius, kartais gaudamos prieglobstį kelioms dienoms, kartais porai mėnesių. Drabužiai, kuriuos jos dėvėjo, pavirto į skarmalus. Jonas ir Felicija Reznikų šeimą pažinojo dar prieš karą, todėl jiems buvo labai skaudu girdėti, kad iš didelės Reznikų šeimos liko gyvos tik dvi dukterys – Dora ir Šifra.

Jonas ir Felicija Radlinskai pagailėjo jaunujų pabėgėlių ir sutiko paslėpti merginas. Jos slapstėsi įvairiose sodybos vietose – namo rūsyje, palėpėje, kluone, vasarą kartais slėpdavosi laukuose, šieno kūgiuose. Buvo iškasta duobė-slėptuvė ir kambaryje, po lova, kur Dora-Elenutė ir Šifra-Rožytė slėpdavosi iškilus netikėtam pavojui. Felicija išmokino merginas siūti, kad, iššitas dienas praleisdamos slėptuvėje, jos turėtų kuo užsiimti. Kai Radlinskų šeima susirinkdavo vakarienei, būdavo užtraukiamos užuolaidos ir prie Radlinskų šeimos narių prisijungdavo ir Dora su Šifra. Jonas ir jo žmona Felicija nemokėjo skaityti, todėl Dora arba Šifra jiems perskaitydavo laikraščius, stengdavosi surasti žinių apie visiems rūpimas fronto naujienas. Gyvendamos pas Radlinskus, 1944-ųjų rugpjūtį Dora ir Šifra sulaukė išlaisvinimo. Pradžioje jos trumpam sugrįžo į savo namus Butrimonyse, vėliau apsigyveno Kaune. Dora Reznikaitė-Lipkovičienė Kaune gyvena ir dabar, o jos sesuo Šifra Reznikaitė (vėliau Eidelmanienė) 1970 m. emigravo į Izraelį, kur gyveno iki savo gyvenimo pabaigos. Abi seserys visą gyvenimą palaikė ryšius su savo gelbėtojais.

Jonas ir Felicija Radlinskai pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais 2000 metais.

MARĖ SASNAUSKIENĖ ANTANAS SASNAUSKAS

1941-ųjų rudenį į Katkiškių getą patekusių Rudaminos (Lazdijų raj.) žydų bendruomenės rabino sūnaus Gedalijaus Kohen (Gedalia Cohen) pasakojimą Jeruzalėje užrašė prof. Dov Levin:

Prieš pat likviduojant getą, pralindau pro spygliuotų vielų tvorą ir po 3 dienų atėjau į valstiečių Antano ir Marijos Krusų (ar Karosų) namus. Jie mane užkėlė ant aukšto, atnešė drabužius permirkusiems pakeisti ir valgio širdžiai atgauti, nes tris dienas nebuvau nieko valgęs. Jie paslėpė mane ir valgydino be jokio atlygio. Vieną naktį išėjau iš savo slėptuvės ir pas vieną krikščionį gavau pinigų, kuriuos jis man buvo skolingas. Grįžau savo slėptuvėn ir pasiūliau pinigus savo šeiminkui, bet jis atsisakė. Jis sutiko paimti tik dalį – karvei nupirkti, mat, prisilaikydamas „košer“, valgiau tik pienišką maistą... Nėra jokios abejonės, kad būčiau likęs jų namuose iki išlaisvinimo, jei nebūtų manęs įskundę. Pabėgau. Kitą dieną pasirodė lietuviai policininkai ir bergždžiai naršė namus ir viską aplinkui. Prieš pabėgant mano geradaris norėjo gražinti man pinigus, kuriuos buvau davęs jam karvei pirkti. Mano laimei, vėl radau gelbėtojus. Valstiečiai Antanas ir Marija Sasnauskai paslėpė mane savo namuose. Nors policija paskelbė premiją tam, kuris padės mane suimti, su panieka žiūrėjo į šiuos pavojus šis valstietis, nors buvo keturių vaikų tėvas... Išbuvau pas juos iki pat išlaisvinimo.

Iš Marijos Sasnauskienės prisiminimų:

Jis atbėgo pas mus labai išsigandęs ir prašė, kad paslėpčiau. Labai bijojau, kad ir mūsų šeimos nesušaudytų, tačiau ir jo man buvo labai labai gaila. Aš jį priglaudžiau. Dieną slėpdavau kluone, tvarte, svirne. Tik naktimis jis galėdavo ateiti į trobą.

Atėjo žiema. Kluone buvo šalta, todėl Dalkė (taip aš vadinau Gedalijų) apsigyveno viename mano kambaryje. Tame kambaryje nebuvo krosnies, todėl paprašiau kaimyno, kad pastatytų, paaiškinau, kad čia padedu statinė su kopūstais, ir jie sušyla... Ir taip mes jį slėpėme 3 metus, net kaimynai nežinojo.

Taip Gedalijų Koheną išgelbėjo nuo tikros pražūties Marijos ir Antano Sasnauskų šeima, gyvenusi Lazdijų r., Balabostės km. (apie 1 km nuo Rudaminos). Visi Gedalijaus Koheno artimieji 1941 m. lapkričio 3 d. buvo nužudyti Katkiškėse. 1945 metais, karui pasibaigus, širdingai atsisveikinęs su savo geradariais Antanu ir Marija Sasnauskais, Gedalijas Kohenas emigravo į Palestiną. Ten sukūrė šeimą, gyveno ir dirbo Jeruzalėje iki savo gyvenimo pabaigos.

VLADISLAVA SURVILAITĖ ELENA SURVILIENĖ

1943-ųjų birželio 5 dieną iš Vilniaus geto į Panevėžį buvo išsiųsta 52 ar 53 žmonių grupė, tarp kurių buvo 3 žydų policininkai – Griša Vainšteinas, Maksas Fainas, Šteinas (visi išgyveno), gydytojas Jakobas Šeskinas, medicinos seselė ir 49 specialistai-amatininkai, tarp kurių buvo stalius, dažytojas, siuvėjas, batsiuovys, kalvis ir kt. Atvykusius apgyvendino smarkiai apgriautame buvusios Panevėžio žydų mokyklos pastate, kurį atvykėliai per porą dienų neatpažįstamai sutvarkė.

Kaip liudija gydytojas Jakobas Šeskinas, amatininkai žydai dirbo srities komisaro ir kitų vokiečių valdininkų apgyvendintuose namuose. Žydų amatininkų darbu vokiečiai buvo patenkinti, darbininkams buvo leista vaikščioti laisvai, todėl jiems pasisėkė užmegzti ryšius su vietiniais gyventojais, iš kurių gaudavo maisto ir drabužių. Per kaimynystėje gyvenusią p. Šabanskąją, gydytojas Jakobas Šeskinas susipažino su Vladislava Survilaite, gyvenusia Tilvyčių gatvėje kartu su motina Elena Surviliene, sūneliu Zenonu ir broliu Stanislovu. Survilos pasiūlė Jakobui Šeskinui pabėgti iš stovyklos ir apsigyventi pas juos. 1943-ųjų spalio 3 d. gyd. Jakobas Šeskinas kartu su policininkais Vainšteinu ir Fainu pabėgo iš stovyklos ir nuėjo pas Survilas. Kadangi Survilos patys vos vertėsi, po keleto dienų policininkai nuėjo pas kitus žmones (Namovičius). Kaip paaiškėjo po karo, iš 52 žydų amatininkų, atvykusių į Panevėžį, daugiau kaip pusė išgyveno, išsislapstė pas žmones. Ilgus 11 mėnesių, kęsdamas šaltį ir alkį, gyd. Jakobas Šeskinas pragyveno Survilų ūkiniame pastate. Tuomet ir Survilų šeima gyveno pusbadžiu, pavojai tykojo nuolat, šalia buvo kaimynai, kurių reikėjo saugotis. 1944-ųjų birželio 22-ąją rusų kariuomenė įžengė į Panevėžį ir jau pirmąją išvadavimo dieną gyd. J. Šeskinas sutiko du kolegas vilniečius, tarnavusius 16-ojoje divizijoje – Jokūbą Šteiną ir Monią Pinkų, kurie jam davė savo rūbus, tad Jakobas Šeskinas, vos ne pirmąją išvadavimo dieną pradėjo dirbti pagal specialybę – gydytoju. Deja, visa gyd. Jakobo Šeskino šeima, pasilikusi Vilniuje, žuvo.

1945 m. gyd. Jakobas Šeskinas vedė ir su žmona Gene Šer emigravo į Lenkiją, iš ten 1947 m. – į Pietų Ameriką, o nuo 1956-ųjų apsigyveno Izraelyje.

1992 metais Jakobui Šeskinui ir Vladislavai Survilaitei pavyko atnaujinti pažintį laiškais. Ir daugeliui metų prabėgus, Survilų šeimos pasiaukojimas, gelbstint nekaltai persekiojamus ir naikinamus žydus, neliko užmirštas.

JUOZAPAS TALAČKA ONA TALAČKIENĖ SIMONAS TALAČKA

Vokiečių okupacijos metais Simono ir Onos Talačkų šeima su sūnumi Mykolu gyveno Prienu rajone, Jiezno valsčiuje, Ličiškėnų kaime. Simono brolis Juozapas Talačka gyveno Kaune ir dirbo Karininkų Ramovės katilinės kūriku. Ten atvarydavo darbams žydus iš Kauno geto, tarp kurių buvo ir Kwartovskis, kuris Kauno gete gyveno su žmona ir 1941-ųjų rugsėjį gete gimusia dukrele Dora Kwartovskyte (Dvora Kwartovsky). Baigiantis 1943 metams, kuomet pasklido gandai, kad vokiečiai planuoja Vaikų akciją, Kwartovskis paprašė Juozapo Talačkos gelbėti dukrelę. Gydytoja Fruma Gurvičienė suleido Dorai migdomųjų vaistų, tėvas įdėjo užmigdytą mergaitę į didelį krepšį-lagaminą kurį, eidamas į darbą, perdavė Juozui Talačkai. Tada iš kaimo pas dėdę atvažiavo Mykolas Talačka (tais laikais 14 metų berniukas), pagyveno, kol mergaitė apsirato, ir parsivežė ją į kaimą pas savo tėvus – Simoną ir Oną Talačkas. Dorą kaime pradėjo vadinti Elyte, jos tamsius plaukus slėpdavo po skarele.

Mykolas Talačka prisimena:

Gyvenome tarpukalnėje, tai matydavom, kas ateina, aplinkinius žmones pažinojom, žinojom, kurie geri, o nuo blogesnių slėpdavomės. Žiemą – tvarte, namo palėpėje, ant kaimiškos krosnies. Vasarą bėgdavom į miškelį, prie kurio gyvenom, eidavom prie gyvulių. Teko ir bulvių duobėje, ir rūsyje pasėdėti. Buvo sunku, nes Dora daug ko nesuprato, o ir paaiškinti nebuvo kaip.

Taip saugojomės, drebėjome ir gelbėjomės kaip sugebėjome. Mes žinojome, kas mūsų laukia, jeigu išsiaiškintų, išduotų. Mes Doros nelepinom, nes nebuvo iš ko. Maitinom kaip savo vaiką, rengėm paprastais drabužiais, kad nesiskirtų iš kitų. Mano rūpestis buvo paguldyti, pamaitinti, pažaisti, na ir su lengvom ligom kovoti. Svarbiausia buvo išgyventi. Bet buvo lemta išgyventi iki karo pabaigos.

Doros Kwartovskytės (vėliau Burštein) tėvas žuvo Kauno gete, motina išgyveno Štuthofo koncentracijos stovyklos siaubą ir 1946 metais, didžiuliam savo džiaugsmui, surado savo dukrą Dorą gyvą ir sveiką Talačkų šeimoje Ličiškėnų kaime.

Šiuo metu gydytoja Dvora Burštein-Kwartovskytė (Dora Kwartovskytė) gyvena Izraelyje.

Simonas Talačka, Ona Talačkienė, Mykolas ir Juozapas Talačkos – pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais 1994 metais, o 1993 metais Mykolas Talačka apdovanotas *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*.

Ir daugeliui metų praėjus, kilnūs Teisuolių darbai - žmogiškumo, teisingumo ir doros pavyzdžiai – išlieka ypač svarbūs ugdant tolerantišką XXI amžiaus atviros demokratinės valstybės pilietį, kuriam būtina žinoti savo praeitį, skaudžias ir tragiškas netektis, prisiminti, kad ir tamsiaisiais istorijos laikotarpiais egzistavo pasirinkimo galimybė.

Tai mums įrodė Teisuoliai, buvę nekaltai žudomiems žmonėms vieninteliai vilties spinduliai juodoje siaubo ir nevilties jūroje.

Kilnius Teisuolių darbus iki šiol mena išsigelbėję žmonės, Teisuolių ir išgelbėtojų vaikai, anūkai, jie yra sektinas pavyzdys ateities kartoms.

Tekstą leidiniui rengė:

Danutė Selčinskaja
Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus
Žydų gelbėjimo ir atminimo įamžinimo skyriaus vedėja

Vilnius, 2008